

Margittai Linda:
„Zsidókérdés” a Délvidéken 1941–1944

Kronosz Kiadó, Pécs, 2023. 499 p.

Mindig különleges öröm olyan könyvet venni a kezünkbe, amely egy doktori disszertáció elkészülésének sokéves munkáját tükrözi; egyrészt, mert meggyőződésünk, hogy sok értékes munka marad kéziratban, így nehezen tud beépülni a tudományos eredmények közé, másrészt pedig mert a történetírás mindig késésben van, nagy a lemaradás, az adósság, a pótlásokat, a továbbépítkezést pedig felgyorsítja, könnyíti minden újabb megjelent értekezés.

Gyakran használjuk a „hiánypótló” jelzőt, gyakrabban, mint kellene, hiszen nem egyszer bírálataink élet tompítva dicsérjük azt is, ami alapvetően nem sok újat hoz, de összefoglal, vagy egy-egy fontos adalékkal szolgál, tehát valamilyen értelemben csakugyan hiányt pótol. Margittai Linda könyve nem ez utóbbi kategóriába tartozik, nem csak azért, mert a délvidéki zsidóság történetével kapcsolatos restancia olyan méretű, hogy valóban minden újabb adalék hiánypótló, hanem – legalábbis számunkra – elsősorban a számtalan részletre, összefüggésekre kiterjedő figyelme miatt.

Az utódállamok zsidóságát tekintve a magyarországi történészek a legkevesebb figyelmet a jugoszláviai zsidók két világháború közötti történetének szentelték. Ebben eleinte objektív okok is közrejátszottak, mint a kilencvenes évek háborúja és az ország szétesése, de az itt élő zsidók kis létszáma is, amely 1941-ben nem haladta meg a hetvenezret, s ebből csupán alig egyharmaduk élt az ún. történelmi Délvidék (a Muravidéket, a Muraközt és a baranyai háromszöget leszámítva: a mai Vajdaság)

területén, márpedig ők számíthattak volna leginkább a történészek érdeklődésére, hiszen a jugoszláviai zsidóság egésze kultúrájában, nyelvhasználatában is – az összlakossághoz hasonlóan – igencsak heterogén volt, s kétharmada nem is tartozott soha a történelmi Magyarországhoz. Az utóbbi egy-két évtizedben öröndetesen változott a helyzet, mert elmondhatjuk, hogy egyre többen fordultak-fordulnak eme elhanyagolt terület felé, s születnek tanulmányok, forrásközlések, esetleg egy-egy könyv is.

Bár Margittai Linda területi keretként a történelmi Délvidéket jelöli meg, vizsgálódása középpontjában a bácskai zsidóság áll, a többiekkel csak érintőlegesen foglalkozik (a bánátiak sorsával kicsit részletezőbben, bár Bánátot a németek foglalták el, s felügyeletüket megtartva Szerbiához csatolták). Ezen belül is egy kiemelt évkörre összpontosít: a Bácska visszacsatolásától Magyarország német megszállásáig tartó időszakra.

Könyvének bevezetőjében külön hangsúlyozza, miért érdekes ez a területi-időbeli keret: azon eltérő területi sajátosságok miatt, amelyek érvényesek mind a trianoni, mind pedig a revíziós területgyarapításokkal más utódállamoktól visszacsatolt területeken élő zsidókkal való bánásmód tekintetében. Ilyen sajátoságként jelöli meg Magyarország délszláv politikáját is, amitől a délvidéki „zsidókérdés” „rendezése” sok szempontból elválaszthatatlan s éppen ezért eme összefüggést figyelmen kívül hagyva számunkra is értelmezhetetlen.

Emiatt kiemelnénk a második fejezet (történelmi visszatekintés a két világháború közötti időszakra) két vonulatát. A többségében magyar tudatú, kultúrájú délvidéki zsidóság komoly válaszütt előtt állt: korábbi identitását megtartani, avagy azt módosítani, esetleg váltani? A másik azokról a törekvésekről szól, amelyet az új államhatalom fejtett ki annak érdekében, hogy a zsidókat leválassza a magyarságról (nemzeti kisebbségi státusz, zsidó tanulók államnyelvű taníttatásának kényszere, cionista mozgalom jóindulatú kezelése, sőt támogatása). Az itt jelentkező, néha igen bonyolult, zsidó-magyar-szerb interakciós hatások mintegy előrevetítik a majdani magyar kormányzat délszláv politikájának, illetve zsidópolitikájának összefonódását, ami miatt ma már végleg szakítanunk kell a korábbi leegyszerűsítő általánosításokkal.

Erre fűződik fel a harmadik fejezet, amely a Délvidék egy részének katonai megszállásáról, visszacsatolásáról, a katonai igazgatás, majd a polgári közigazgatás korai időszakának represszív intézkedéseiről szól. A visszacsatolás is ténylegesen már egy katonai hadművelet részeként zajlott le (Magyarország ekkor már hadban állt), amit az itt előállt etnikai feszültségek is terheltek, másrészt a hatóságok nem kaptak világos utasításokat, hogyan járjanak el, ezért a korábbi revíziós területszerzésekhez képest sokkal kíméletlenebbek volt, „túlreagáltak” (zsidók, szerbek elleni atrocitások); a katonai igazgatás ideje alatt – fegyveres ellenállás veszélyére

hivatkozva – a kormányzat a terület pacifikálását jelölte meg elsődleges célként, de emellett zajlott le a nem honos szerbek (velük kisebb számban zsidók) kitelepítésének kísérlete, kisebb-nagyobb sikerrel, amit nem csak az etnikai homogenizációra való törekvés, hanem a szerbellenes revansizmus, illetve az antiszemitizmus is táplált; mind a katonai, mind a polgári hatóságok eleve magyarellenes összetartást feltételeztek szerbek és zsidók között, s ez a vélemény, illetve a represszív szerb- és zsidóellenes intézkedések kicsúcsosodása az 1942 januárjában végrehajtott „razzia” során mutatkozott meg. Bár a zsidókat korábban érintő represszió, amely nem volt mentes az egyéni érdekből elkövetett visszaélésektől (zsarolás, megfélemlítés, fizikai bántalmazások), a zsidóság még ezt is elviselhetőnek tartotta, ha bánáti vagy az usztasa Független Horvát Államban rekedt sorstársaira gondolt, ám a razzia potenciális precedensként komoly megrendülést jelentett sokuk számára.

A további fejezetekben a szerző külön-külön tárgyalja azokat a jogfosztó intézkedéseket, amelyek a „zsidótörvények” kiterjesztésével a Délvidéken is életbe léptek. Ezek: „őrségváltás” a közalkalmazotti rétegben és a szakértelmiségi pályákon; az ipar és a kereskedelem „átállítása”; az agrárföldek és „zsidóbirtokok” kérdése. Ezeknél hangsúlyozza a fokozatosság elvének érvényesülését, különösen ott, ahol bizonyos foglalkozások, illetve ipari ágazatok elhamarkodott „árjásítása” komoly gondokat okozott volna. Mint ahogyan arra is kitér, hogy ezek a változások sok szempontból hasonlóan érintették a szerb lakosságot is.

A numerus clausus délvidéki kiterjesztése a felsőoktatásban és a középiskolákban – azon túl, hogy ellehetetlenítette a zsidó diákok továbbtanulását – szimbolikus jelentőséggel bírt, hiszen az 1920-ban történő meghozása a magyar zsidóság jogállásának megváltozását jelentette: ettől kezdve nemzeti kisebbségként kezelték, tehát máról holnapra kivetették a magyar nemzettestből.

A délvidéki zsidó munkaszolgálatosok helyzete nem sokban tért el az ország más részeiről mind a frontra, mind pedig hátországi munkára vezényeltékétől, a szerző viszont értékes összehasonlításokat végez a zsidó és nem zsidó munkaszolgálatosok sorsát illetően; utóbbiak főleg a nemzeti kisebbségek (zömmel szerbek) közül kerültek ki, akik kevésbé kegyetlen bánásmódban részesültek, s a hadszíntérre sem nagy számban küldték őket.

Margittai Linda külön fejezetet szentel a délvidéki társadalom „zsidókérdéssel” kapcsolatos viszonyának is, amelyet alapvetően a sérelmi attitűd és a revánsvágy uralt. A sorra alakuló, antiszemita és nacionalista szellemű társadalmi egyesületek tovább táplálták a magyarság többségének ama véleményét, hogy a jugoszláv érában a zsidók elárulták a magyar ügyet. Ezért aztán az egyre kilátástalanabb helyzetbe kerülő délvidéki zsidók nemigen számíthattak segítségre, csupán kivételes egyéni indíttatású emberségre; annál több példa akadt az alantas haszonszerzésből eredő visszaélésekre, alaptalan feljelentésekre. A zsidók leginkább saját magukra

számíthattak, elsősorban a hitközségi önszegélyezés intézményén keresztül a „zsidótörvények” által leginkább sújtott tagjaik megsegítésében. Ez viszont már egyfajta túlélési stratégia volt, amelyet részletesebben a következő fejezetben tárgyal a szerző, de amelyben szól a lehetséges ellenállási módozatokról is, aminek az egyik legmarkánsabb formája a kommunista ellenállásban való részvétel volt akár meggyőződéses kommunistaként, akár a mozgalommal szimpatizáló cionistaként vagy csupán cselekedni akaró egyénként.

A szerző által megvont demográfiai mérleg szerint a visszacsatolt Délvidék zsidó lakosság létszámcsökkenése a „zsidótörvények” fokozatos kiterjesztésének következményeként 1941 októbere és 1944 áprilisa között nem tekinthető számottevőnek, átlagosan 5–10%-nyi volt; a legdrasztikusabb természetesen Újvidéken következett be, elsősorban az 1942. januári öldöklések következtében. Még az újvidéki razzia sem volt azonban képes lélektanilag annyira megrendíteni a délvidéki zsidóságot, hogy nagyobb számban menekülésre szánja el magát, avagy szervezetten – netán fegyveresen – szembeforduljon a magyar uralommal; megtévesztette őket a magyar hatóságok zsidópolitikájának kettőssége: a szélsőségesség, illetve egyfajta jól érzékelhető visszafogottság gyakorlata, ami elsősorban gazdaságpolitikai pragmatizmusukból fakadt.

Margittai Linda szinte minden részletre kiterjedő alapos kutatómunkával, nagyfokú erudícióval látott neki a nehéz, ám hálás feladatnak, hogy az általa igen helyesen rendkívül összetettnek minősített kérdéskör összefüggésszárait szétbogozza, s utána újra összefűzve azokat, immár érthetőbb történetként elmesélje. Lenyűgöző a szakirodalmi tájékozottsága, levéltári forráskutatása, az oral history párhuzamos felhasználása. Ötszáz oldalas könyve terjedelménél fogva is tiszteletet parancsoló, szövege igencsak sűrű, mégis könnyen olvasható és érthető nyelvezettel írott, méltán számíthat tehát nem csak a történészek, hanem minden téma iránt érdeklődő figyelmére. Magasra tette a lécet ön maga elé is, kíváncsian várjuk tehát következő kötetét.

Pejin Attila